

O'SMIRLIK DAVRIDA BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISHI

Siddiqov Sardorbek Zafarjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya fakulteti,

Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi

E-mail: sidiqovsardorbek50@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'tish davrining kognitiv jarayonlarida yuzaga keladigan o'zgarishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, o'smir, kognitiv rivojlanish.

O'smirlik insonni balog'atga yetish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farq qiladi. O'smirda ro'y beradigan biologik o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Balog'at davriga 11-15 yoshli qizlar va o'g'il bolalar kiradilar. Kamolotning mazkur pallasida jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshadi. O'smirlik - bu o'zgarishlar davri. Ba'zi o'zgarishlarni o'tkazib yuborish qiyin, masalan, orqaga o'girilib, bolangizning boshi balandroq o'sganini payqaganingizda. Ammo eng mo'jizaviy o'zgarish bu siz umuman ko'ra olmaydigan narsadir. Bu sizning farzandingiz fikrlash tarzidagi o'zgarish - yoki kognitiv rivojlanishdir. Kognitiv rivojlanish yoshlarni murakkablikni boshqarish, mulohaza yuritish va kelajakni rejalashtirish qobiliyatiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Kognitiv rivojlanish bolaning fikrlash va fikrlash qobiliyatining o'sishini anglatadi. Bu o'sish 6 yoshdan 12 yoshgacha va 12 yoshdan 18 yoshgacha boshqacha tarzda sodir bo'ladi. O'smirlik davrida, asosan, bilish jarayonlari yuqori darajada rivojlanadi. Bu yillarda o'smirlar uchun hayot davomida kerak boladigan asosiy shaxsiy va tadbirkorlik xususiyatlari ochiq ko'rina boshlaydi. Xotira, mexanik xotira darajasidan mantiqiy xotira darajasiga kolariladi. Nutq rivojlangan, xilma-xil va boy tafakkur esa o'zining barcha ko'rinishlari: harakatli, obrazli, mantiqiy darajasida rivojlanadi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq og'zaki va yozma mavjud bo'lishi bilan kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishiga qulay sharoit yaratiladi. Agar kichik maktab davrida ixtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o'smirlik davrida bola o'z diqqatini o'zi boshqara oladi. Dars davomida intizomning buzilishi aksariyat hollarda o'quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. O'smir o'z diqqatini

tola ravishda o'zi uchun ahamiyatli bolgan va yuqori natijalarga erishishi mumkin bolgan faoliyatlarga qarata oladi. O'smirning diqqati yaxshi boshqariladigan va nazorat etiladigan darajada rivojlangan bo'lishi mumkin. Bolaning rivojlanayotgan ixtiyoriy diqqati o'qituvchi tomonidan doimo qo'llab-quvvatlanishi juda zarurdir. Pedagogik jarayonda ixtiyorsiz diqqatni ixtiyoriy diqqat darajasiga ko'tarish uchun bir qancha uslublar ishlab chiqilgan. Shuningdek, o'smirning dars jarayonida o'z tengdoshlari orasida o'zini ko'rsatishi uchun sharoitni yaratilishi ham o'smirdagi diqqatni ixtiyorsizdan ixtiyoriyga aylanishida zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin. O'smirlik davrida xotiraning barcha turlari o'zining sifat ko'rsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Bu davrda o'quvchilarga beriladigan o'quv materialining hajmi katta bo'lgani uchun ham uni eslab qolishi yoki bir necha marta takrorlash yo'li bilan o'zlashtirish qiyin. O'smirlik yoshida bolalar o'qigan va o'rganganlarini so'zma-so'z yodlashdan voz kechib uning ma'nosiga ko'ra eslab qolishga harakat qiladilar. Ularda faol ravishda mantiqiy xotira rivojlanib boradi. Mexanik xotiraning rivoji esa birmuncha sustlashadi. Bu esa ba'zan salbiy holatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bola boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi boglanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bolgan qiziqishida keskin rivojlanish sodir bo'ladi. Ilmiy-nazariy bilimlarning egallab olinishi o'smir tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyati paydo boladi. 11—12 yoshdan boshlab o'smir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi. O'smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o'rgana boshlaydi. O'smir tafakkurning nazariy darajasiga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv material - larini tez va chuqur egallashi uning intellektini ham rivojlanishini belgilab beradi. 12 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar o'zlarining fikrlash tarzida o'sadilar. Ular konkret fikrlashdan rasmiy mantiqiy operatsiyalarga o'tadilar. Shuni ta'kidlash muhim: Har bir bola murakkabroq fikrlash qobiliyatida o'z tezligida oldinga siljiydi.

Har bir bola o'z dunyoqarashini rivojlantiradi.

Ba'zi bolalar maktabda mantiqiy operatsiyalarni shaxsiy muammolar uchun ishlatishdan ancha oldin qo'llashlari mumkin.

Hissiy muammolar yuzaga kelganda, ular bolaning murakkab fikrlash qobiliyati bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Imkoniyatlar va faktlarni ko'rib chiqish qobiliyati qaror qabul qilishga ta'sir qilishi mumkin. Bu ijobiy yoki salbiy yo'llar bilan sodir bo'lishi mumkin. Tafakkuri yaxshi rivojlangan o'smirlar muvaffaqiyatga erishadi va bizni olg'a olib borishga tayyor bo'ladi. Ota-onalar va tarbiyachilar o'smirlarning o'sib borayotgan kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlasa, biz:

O'smirlarning g'oyalari va mustaqil fikrlashlari qadrlanadigan muhit yarating.

O'smirlarni hozirgi voqealar haqida munozaralarga jalb qiling va ulardan muammolarni hal qilish yo'llarini ko'rib chiqishni so'rang.

O'smirlar yaxshi o'ylangan qarorlar qabul qilganda tan oling.

O'smirlarga xatolarini qayta ko'rib chiqishga yordam bering. Qanday oqibatlardan qochish mumkinligini tasavvur qilish uchun ularni rag'batlantiring.

Siyosiy va ma'naviy munozaralarda biz ularning fikrlarini baham ko'rmasak ham, xotirjamlik bilan qatnashing.

Yoshlik idealizmini nishonlang va uni kelajakka umid deb biling.

O'smirlarning o'z kelajagi uchun rejalarni tinglang va vaqt o'tishi bilan ularni o'zlari haqida ko'proq bilishga undash. Taxminan 11 yoki 12 yoshgacha bo'lgan yosh bolalar aniq fikrlashga moyildirlar. Bu degani, ular narsalarni qanday bo'lsa, shunday ko'radi. Ular kelajakka uzoqqa qaramaydilar, nuanslarni tasavvur qilmaydilar yoki ba'zan xatti-harakatlarga olib keladigan murakkab motivlarni tushunmaydilar. Ular ishtiyoqli tinglovchilar, lekin ular ko'rishlari, teginishlari va manipulyatsiya qilishlari mumkin bo'lgan narsalarga asoslanib o'rganadilar. Masalan, ular matematikani bir shakldan (ikki nikel) boshqasiga (bir tiyin) qo'shish, ayirish yoki o'zgartirishni amalga oshirishi mumkin. Yosh bolalar narsalarni toifalarga (alifbo tartibida, rangi bo'yicha saralash) yoki balandlikning kamayishiga qarab joylashtirishda yaxshi. Ular o'ychan bo'lishi mumkin, lekin asosan ular osongina tasvirlashi yoki shu erda va hozir boshdan kechirishlarini tasavvur qiladigan narsalar haqida. Ular yaqin, mehrlil munosabatlarga ega bo'lsalar-da, ular asosan odamlar ular uchun nima qilishlariga e'tibor berishadi. O'smirlik davrida kognitiv rivojlanish rivojlanib borar ekan, o'smirlar ko'proq mavhumroq fikrlashni boshlaydilar. Ular kelajakdagi imkoniyatlarni tasavvur qilishadi va fikrlash tushunchasining o'zi haqida o'ylashlari mumkin. O'smirlar falsafa va boshqa intellektual mashg'ulotlarga qiziqib qolishlari mumkin va ular ramziylikni qadrlay boshlaydilar. Ular boshqalar bilan muloqot qilganda, ular xatti-harakatlar haqiqiy fikrlar yoki niyatlarni ifodalamasligi mumkinligini tushunishadi. Ular balog'at yoshiga etganida, ular dunyodagi o'z rollarini to'liqroq qabul qila boshlaydilar va ularga o'ziga xos hissa qo'shishga imkon beradigan rejalarni amalga oshiradilar. Biz odatda o'smirlik davrida konkret fikrdan mavhum fikrga o'tamiz. O'smirlik - bu histuyg'ular, e'tibor va xatti-harakatlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishimiz kuchayadigan davr. Balog'at yoshi va hayot bizga taqdim etadigan tajribalar ikkalasi ham miya va tananing birgalikda rivojlanishida rol o'ynaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, deyarli barcha kattalar mavhum fikrlashga qodir bo'lsada, ko'pchilik buning o'rniga aniq fikrlashga tayanadi va juda stressga duchor bo'lgan odamlar inqiroz paytida o'zlarining mavhum ko'nikmalaridan foydalanishni qiyin deb bilishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Амонашвили Ш.А. Обучение. Оценка. Отметка. - М., 1980.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. В 2 т. - М., 1980. Т 2.
3. Бернс Р.В. Развитие Я — концепции и воспитание. - М., 1986. (Я концепция учителя). С. 169—224. С.302—332.
4. Братусь Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности. - М., 1977. С.21-64.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М., 1991. (Психология и учитель: С.358—372).
6. Davletshin M.G. va boshqalar. «Yosh davrlar va va pedagogik psixologiya». — Т.: TDPU. 2009.